

УДК 94(=161.2)

Ганжуров Ю.С.

ДО ПИТАННЯ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Розкриваються складові змісту поняття «національна пам'ять» як державотворчої категорії. Актуалізуються основні форми артикуляції цього явища в соціальних діях та психологічних мотиваціях його носіїв. Розглядаються особливості формування інформаційних балансів національної пам'яті та психологічні чинники її функціонування.

Ключові слова: національна пам'ять, історична свідомість, політика пам'яті, історична амнезія, реконструкція минулого.

Сучасний дискурс українського державотворення останнім часом помітно збагачується категоріями міждисциплінарної еволюції суспільних наук, для якої характерні форми адаптації гносеологічного досвіду до реальних проблем гармонізації суспільства. Саме такою можна вважати проблему формування атрибутивних ознак поняття «національна пам'ять». Визначення його основних класифікаторів ґрунтується на споріднених категоріях історичної, соціальної, колективної, культурної, групової, індивідуальної, біографічної пам'яті. Розмежування цих понять за логічним правилом єдиної основи поділу видається проблематичним. І основна причина полягає навіть не в традиційних імпровізаціях гуманітарного дискурсу. Природа синонімії сутності національної пам'яті віддзеркалює механізми її становлення та функціонування. Водночас саме національна пам'ять виступає державотворчою категорією. Для України це явище має особливу вагу. Актуальність та злободенність її дослідження, структуризації та артикуляції на рівні як теоретичних, так і прикладних проблем набуває статусних ознак державної політики в категорії національної пам'яті.

Історіографія досліджень проблеми національної пам'яті переважно зосереджується на питаннях родо-видової структуризації зазначених вище дефініцій, що перебувають у синонімічній тональності по відношенню до національної пам'яті. В центр

формування концептуальних засад цієї проблеми покладено теорію М. Хальбвакса, який ввів до наукового обігу поняття «колективна пам'ять». За Хальбваксом, колективна пам'ять відрізняється від історії двома головними рисами. По-перше, вона (пам'ять) не має чіткої періодизації, що властива історичній науці. Пам'ять – це постійний хід думок, вона зберігається в свідомості тієї групи, котра її підтримує. По-друге, колективна пам'ять доволі варіативна. Це пояснюється одночасним існуванням етнічних, релігійних, професійних, соціальних та інших груп, і людина, по суті, в своєму житті зв'язана не з однією, а з багатьма групами, що збагачує її пам'ять. «У кожної із цих груп, – зазначає Хальбвакс, – окрема історія. Розглядаючи своє минуле, група відчуває, що вона залишилася такою самою і відчуває власну самототожність у часовому вимірі. Проте група прагне увічнити ті портрети та образи, що складають матерію її думки» [1]. Таким чином, визначальним чинником моделювання концепта колективної пам'яті пропонується сукупність носіїв групової пам'яті. Зазначені характеристики віддзеркалюють суб'єктивні характеристики національної пам'яті, яку можна класифікувати як у вузькому, так і в широкому розумінні. У вузькому розумінні національна пам'ять відбиває процес формування досвіду конкретного етносу, особливості формування культурних традицій та ціннісних орієнтацій. Відомо, що апеляція до гносеологічних витоків національної пам'яті пов'язана із різними носіями інформації, переважно на рівні інтерпретацій національних пам'яток різними членами етногруп, що мали різний соціальний статус і, відповідно, різний статус довіри. Авторитарність думок (спогадів, свідчень) пропорційна рівню довіри до носіїв інформації. Тому питома вага суб'єктності носіїв національної пам'яті справляє відчутний вплив на еволюцію етнічного захисту національної пам'яті.

На думку С. Кримського, поряд із колективним підсвідомим функціонують національні архетипи. Саме вони як наскрізні символічні структури ментальності можуть у різні епохи у різних етносів мати різну інтерпретацію. При цьому архетипи виступатимуть не тільки символічними структурами, які спільні для всіх етносів, а й специфічними для окремих націй утвореннями. Вони

свідчать про те, що нація – це не тільки державна зовнішня спільність, а й «внутрішній етнос», без якого національне життя неповне [2]. Зазначена думка актуалізує тезу про правомірність класифікатора етнічної унікальності, що може виступити чинником національної пам'яті. Адже внутрішнє життя «кожної нації» видається самотнім настільки, наскільки його можна порівняти із життям інших етносів. Тобто унікальність національних ознак і, відповідно, носіїв національної пам'яті автономізується. Має рацію О. Гриценко, коли пише, що «в основу українства лягли сакральні принципи хліборобської праці, батьківського авторитету, родинної честі, православної ідентичності та козацької субкультури» [3].

Щоправда мультिवизначеність зазначених ознак зміщує аргументативну основу на користь інтернаціоналізації національних ідентифікацій, коли родові ознаки поглинають видові атрибуції. Якщо П. Кононенко стверджує, що в Україні «є лише одна нація, насичена різними етноменшинами» [4], то на рівень обговорення виходить вкрай важливе питання: а яким чином домінуючий суб'єкт нації репрезентує національну пам'ять, якщо інші суб'єкти є неодмінними учасниками її створення та збагачення? Адже питома вага участі у формуванні такого інформаційного ресурсу не може бути однозначно структурована та визначена. У цьому полягає звуженість, одномірність трактування змісту національної пам'яті через теорію нації, яка не тотожна концептам теорії розвитку груп. У зв'язку із цим, аналізуючи групове минуле, необхідно відрізнити уявлення про групове минуле від групових уявлень про минуле.

Під груповим минулим ми розуміємо події чи соціальні дії, в яких брали участь члени певної групи. Сюди ж відносяться події, що безпосередньо вплинули на становище групи та її членів. Також групове минуле є важливим елементом групової ідентифікації. Як зазначалося, це передовсім стосується етнотериторіальних спільнот. Етнографами доведено, що міфічні пращури, історія походження та інші складові минулого є підґрунтям ідентифікації, визначають різноманітні ритуальні особливості та сакральні символи. Водночас інша тенденція в еволюції групового минулого, яку ми називаємо групові уявлення про минуле, вимальовує

відмінну якість у формуванні національної пам'яті. Йдеться про результати оцінювання, що виникають в процесі порівняння минулого різних груп, які впливають із групового уявлення однієї групи про іншу. Більше того, таке групове уявлення про минуле може структуруватися не на основі етнічних належностей, а за ціннісними орієнтаціями людей різних національностей, чії погляди на ті чи інші явища і процеси, у тому числі із минулого, збігаються частково чи повністю. Отже, йдеться про існування міжнаціонального бачення, яке може бути покладене в основу визначення сутності національної пам'яті в широкому розумінні. В зв'язку із цим заслуговує на увагу думка Л. Дробижевої, котра зазначає, що «в сучасних умовах уніфікації етнічних культур поряд із неухильним скороченням етнодиференційованих ознак зростає роль спільності історичної долі як символу єдності народу» [5].

Українські перспективи становлення громадянського суспільства мають стати відчутнішими у разі структуризації національної пам'яті саме у форматі досвіду ідентифікації народу як соціальної спільноти. Природно, що така спільнота живиться етнонаціональними коріннями, вони моделюють національну пам'ять. Саме національну, що відрізняється від історичної тезаурусом подієвих компонентів. Якщо «історію» ми використовуємо для визначення професійного наукового знання про минуле, то «національною пам'яттю» ми називаємо масове знання про минулу соціальну реальність та уявлення. Така пам'ять охоплює особистий, побутовий, подієвий тощо досвід, а також елементи професійного філософського, релігійного, ідеологічного та суспільно-наукового знання. Це пояснюється тим, що в системі формування історичних знань, яким власне і оперує історична пам'ять, функціонує механізм структурного перетворення носіїв подій, переважно вербальних, в комунікативній послідовності від «фактів подій» до «фактів знань». Різниця між ними полягає у тому, що перша група є породженням індивідуальної біографічної, колективної, національної пам'яті, що живить історичну науку, остання відповідним чином документує, оцінює, інтерпретує, класифікує факти-події, перетворюючи їх таким чином на факти-знання, і вводить їх до широкого інформаційного простору

та наукового обігу. На думку М. Соколової, історична пам'ять та історія перебувають ледь не в антонімічних категоріях. Вивчення історії спрямоване на найбільш точне (об'єктивне) уявлення минулого, часто на міждисциплінарному рівні ефективної методики. Натомість усна традиція передачі інформації про минуле міфологічна. Вона характеризується тим, що пам'ять зберігає та відтворює відомості про минуле на підставі уявлення, що породжене почуттями, викликаними сьогоденням. Адже спогади про минуле, як відомо, часто-густо матеріалізуються через призму сьогодення [6].

У концентрованому форматі достатньо аргументованим вбачається класифікатор визначення понять, що його подає Л. Репіна: «Історична пам'ять розуміється як колективна пам'ять (в тій мірі, в якій вона вписується в історичну свідомість групи) чи як соціальна пам'ять (в тій мірі, в якій вона вписується в історичну свідомість суспільства), а в цілому як сукупність донаукових, наукових, квазінаукових знань і масових уявлень про загальне минуле» [7]. Звичайно, процес підвищення знань про минуле безпосередньо пов'язаний із особливостями людської пам'яті – особа переважно фіксує знакові передовсім для неї події. Проте поступове збільшення кількості різноманітних документів, що зберігаються в домашніх архівах та інших індивідуальних пам'яток, які за певних умов набиратимуть рис загальнонаціональних, – все це сприяє створенню більш структурованої та рівномірно заповнюваної картини минулого на гносеологічному рівні. Водночас проблемним залишається питання гармонізації таких форм структуризації історичної пам'яті. Слушною вбачається думка В. Смолія та Ю. Левенця про те, що «професійне історичне знання не встигає за потребами українського соціуму. Цілком очевидно, що консолідація в суспільстві йде не на основі загальної історичної пам'яті, а на основі створення якихось групових емоцій, які працюють за схемою свій-чужий» [8]. Можливо, через це минуле окремої людини стає об'єктом інтересу з боку суспільства. Сам індивід наполегливіше просуває складові власної біографічної історії до загальнонаціональної пам'яті. На цьому тлі показовими є видавничі проекти типу «Хто є хто в Україні», «Відомі історики», «юристи», «економісти», «журналісти» тощо. У даному разі

ми не розглядаємо коефіцієнт корисної дії подібних біографічних видань для збагачення національної пам'яті України. Він зрозумілий. З іншого боку, така тенденція свідчить про психологічну потребу конкретної особи стати безпосереднім фігурантом комунікативних дій у формуванні колективної пам'яті.

Водночас підвищена увага до історії життя індивіда з боку суспільства впливає на його уявлення про власне минуле. За таких умов він краще пам'ятає події свого життя та намагається співвимірювати інформацію, що опрацьовується в суспільстві. Процес формування уявлень про минуле на основі особистого досвіду є предметом досліджень також і соціальних психологів. Зокрема, А. Баддлі запропонував поділ біографічної пам'яті на процедурну, епізодичну та семантичну [9]. Процедурна пам'ять – початкова форма пам'яті, в якій зберігаються зв'язки між стимулами та відповідними реакціями. Епізодична пам'ять містить інформацію про події, що розгортаються в часі, та про зв'язок між цими подіями. Семантична пам'ять – систематизоване знання суб'єкта про вербальні символи, якими заковдані певні події. У цьому плані виокремлюється таке явище, як «історизація» біографічної пам'яті. Цей процес вимальовується у двох формах. По-перше, надання індивідом соціальної значущості автобіографічним подіям свого життя. По-друге, поєднання індивідуальної біографії із історично важливими подіями держави. У цьому плані доволі показовими вбачаються спогади, пов'язані із відзначенням двадцятиріччя державної незалежності України [10]. Гіперболізація індивідуальної пам'яті в контексті історичної може концентруватися на тлі окремих, вирішальних історичних подій і набувати деформованих рис. Деформованість зазначеної характеристики у даному разі не містить жодних мінорностей. Це явище є природним, оскільки віддзеркалює процес подолання дефіцитарних рефлексій, котрі є дискомфортними для становлення історичної складової національної пам'яті. У цьому контексті доречним вбачається з'ясування сутності такого явища, як «національна гордість». Вона має бути персоніфікована як історичними постатями, так і проілюстрована історичними подіями. Як перші складові цього процесу, так і другі неминуче потрапляють у систему конфлікту інтерпретацій. Рівень цього конфлікту, його антагоністичність індивідуальна і

залежить від багатьох факторів: етнічних, релігійних, особистих (освітніх, вікових тощо), а також може бути результатом політичної експлуатації історичної пам'яті.

Важливо зазначити, що власне українська національна пам'ять сучасного періоду суттєво гармонізована власною історією. Із небуття радянського минулого виплили події, пов'язані із національними трагедіями: репресії, голодомори, цензурована правда та розстріляне відродження. На такому тлі доволі чітко вимальовуються тенденції до персоніфікації зазначених процесів, оскільки обсяг історичної пам'яті структурується пропорційно протилежними шарами інформації для порівняння та оцінки. Активізувалися соціологи. Громадянам пропонують взяти участь у різноманітних обговореннях з метою дати оцінку конкретним історичним персоналіям. Такі підходи до певної міри кореспондуються із тенденцією до подолання «білих плям» в історії України. Проте усунення інформаційних лакун саме в національній пам'яті має інший характер – він не тільки не тотожний інтенсивним інформаційним процесам, а може мати зворотний ефект.

Це залежить від джерел, асоціативних особливостей пам'яті, від природних чинників упередженого несприйняття інформації через фахову непідготовленість, заангажованість тощо. Рівень врахування цих обставин дослідниками переважно залишається невисокий. Так само доволі умовною є довіра до численних соціологічних опитувань з метою визначити ставлення реципієнтів до конкретних носіїв – суб'єктів історичної пам'яті. І проблема полягає навіть не у втаємниченості формально-статистичних процедур, до яких мають вдаватися фахово підготовлені соціологи-дослідники: композиція опитування, рівень генеральної сукупності, критерії репрезентативності вибірки, «експертні оцінки» тощо. Ми вже звикли до категоричних і спрощених висновків щодо ставлення українців до історичної персоналістики [11]. Через це перспективи гармонізації образу національної гордості перебувають у площині перетворення цілісних комунікативних сполук на гармонійні складові, коли моделювання узагальнених історичних постатей здійснюється шляхом поєднання та подальшої сакралізації їх найкращих рис.

Має рацію В. Солдатенко, який пише: «Якщо ж мова заходить про осягнення живого й творчого шляху непересічних особистостей, коли історія сплела їхні біографії, їхню діяльність у тугий вузол, залутавши непрості, іноді вкрай нерівні стосунки, привівши в антагоністичні зіткнення характери, таланти, світоглядні й моральні орієнтації, дати ясні, чіткі, «прозорі» оцінки, котрі б задовольняли відразу всі «смаки», просто неможливо, нереально» [12]. У зазначеному контексті актуалізується питання про пошук джерел створення оптимальної моделі національної гордості українців. У цьому плані окреме місце посідають процеси публічної сублимації тих психологічних явищ, які ми називаємо формами вираження національної гордості саме на рівні національної пам'яті. Йдеться про так звану театралізовану реконструкцію минулого мовою реквізитного відновлення знакових подій в історії народу («жива» історія) чи національного способу життя (побутова історія). Останнім часом таке занурення в історію стало поширеним явищем. На відміну від усталених джерел історичної пам'яті театралізована хода пам'яті національної не лише імпровізована. Важливо, що саме вона є компенсаційною. В цьому її перевага, оскільки на такій грі відбувається гармонізація історичних фактів і їхнього бачення індивідуальною свідомістю та національною ідентифікацією. І в цьому плані національна пам'ять може собі дозволити все те, чого пам'ять історична дозволити собі не може, оскільки остання дисциплінована, детермінована та обмежена історичним знанням і законами наукового процесу.

Звичайно, прагматична орієнтація національно-державницької історіографії визначає специфічні риси конкретного типу ідеологізованої історії, впливає на відбір дійових осіб (історичних акторів), історичних подій та їх періодизацію. Зрозуміло, головними «героями» національно-державницької історії стають особи, котрі сприяли становленню та зміцненню державності, є символами її досягнень. При такому підході головними історичними персоналіями стають передовсім державні та політичні керівники, діячі науки та культури, а також «народні герої». Так само вирішується доля подій. До основних об'єктів потрапляють ті, що відбивають важливі етапи становлення державності (боротьба за незалежність, національна революція тощо). За такою

вибірковістю втрачається неперервність подій. В результаті виклад історії мовою національної пам'яті призводить до відомої «гри з часом»: хронологічні прогалини, пролонгація часу чи його стиснення.

Таким чином, історія редагується сюжетами національної пам'яті за умови відповідного інформаційного супроводу та забезпечення з боку панівного та зацікавленого суб'єкта ідеологічної комунікації. Звичайно, зазначену тезу не варто ототожнювати із класичними історичними дослідженнями за фаховою спеціалізацією, що обумовлена законами аргументативної періодизації. Йдеться про інше: регуляторна вибірковість, апеляція до сюжетів історичної пам'яті за межами хрестоматійного контексту – поширена практика діяльності як так званих історичних «альтернативників», так і замовників оціночних категорій у форматі політичної доцільності. В цій ситуації на перше місце виходить владний чи навколовладний механізм формування суспільної думки. Звичайно, навіть за умов ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства домінуючий суб'єкт політичної комунікації справляє політичний вплив на форматування та формування історичної пам'яті, що вже є засобом державної політики. Ця обставина залишає за відповідними функціонерами право вибору на те, що ми називаємо векторністю політики пам'яті. У цьому контексті симптоматичним вбачається спостереження А. Дюкова: «Спроби переводити історичні події у контекст фінансових та територіальних претензій до сусідів абсолютно не припустимі так само, як і неприпустимо використання трагічних сторінок історії для розпалювання міждержавної та міжнаціональної ворожнечі. І для того, щоб такого не сталося, окрім політики пам'яті має бути й політика забуття» [13]. На концепті «політика забуття», як її формує автор цитати, варто зупинитися докладніше. Звичайно, явища історичної амнезії характерні для національної пам'яті. Проте важливо розкрити та пояснити внутрішні психологічні чинники та визначальні, навіть на рівні підсвідомості, мотивації такого забуття. Можливо, витoki історичної амнезії у зазначеному контексті варто розглянути у двох напрямках. Перший: загальнонаціональний чи, скажімо, природні причини згасання національної пам'яті, властиві всім народам.

Другий – характерний для України процес формування національної пам'яті із урахуванням зазначених вище процесів утворення подієвих лакун.

Почасти можна погодитися із теоретичними постулатами відомих фахівців, котрі адаптують концепти психоаналізу до пояснення зазначених вище явищ з огляду на сумісність оціночних категорій окремого та загального в плані вивчення історичної амнезії. У цьому контексті діагностичним є твердження З. Фрейда, який припустив, що люди схильні відмовлятися від спогадів, пов'язаних із негативними емоціями, активно стримуючи потенційно загрозові спогади [14]. Щоправда, сучасний період історії України доводить правомірність актуалізації тези про відновлення в національній пам'яті тем забутих сюжетів, що «замовчувалися». Власне, нині помітно активізувалася робота саме під знаком «пам'ять як відкрита рана та спроби її артикуляції» [15]. Як відомо, час лікує. А чи є це твердження справедливим для загоєння ран, від яких потерпає сучасна історична свідомість? Вочевидь, що забуття у даному разі не містить терапевтичних властивостей щодо них. Проте й спекулятивні гіперболізації трагічних подій в контексті політичної кон'юнктури є не лише неефективними, а й і до певної міри аморальними. У цьому контексті доречною вбачається думка Ф. Рудича: «Коли ж політична боротьба сприймається як зіткнення добра і зла, коли партія-переможниця прагне розпочати національну історію з «чистого аркуша», перегравши її, а переможені чекають свого часу, щоб повернути рух історії у зворотному напрямі, така протидія... не може вважатися конструктивною» [16]. Відомо, що політична історія України насичена прикладами трагічних протистоянь та інтервенцій, часто-густо оперує антагоністичними категоріями. І чим гострішими стають конфлікти інтерпретацій, тим наочнішою окреслюється проблема їх локалізації. Використання понять «примирення», «злагоди», «розуміння» та інших варіацій вербального миротворчого дискурсу, незважаючи на усю наполегливість їхнього поширення в інформаційному просторі, сприймаються ціннісними підвалинами національної пам'яті хіба що в декларативній тональності. І чим активніше вони поширюються, тим актуальнішими стають індекси їх ефективності.

Безперечно, що унеможливлення рефлєкторних станів не бажано розглядати в контексті сумнозвісного цензурування сюжетів національної пам'яті. Доцільнішим вбачається форматування балансу ціннісних категорій. Приміром, Т. Філіпчук моделює трьохсотрічну «хронологію минувшини духовного та фізичного нищення українського народу» [17].

У даному разі кореляція кількості фактів у значному за часовим обсягом періоді не може вважатися особливою, а такою, котра не поглинається законом достатньої підстави, що є хрестоматійною основою для переконливих висновків. Водночас не можна не врахувати потреби національної пам'яті у симетричному плані – людина зрештою однаково втомлюється як від перемог, так і від поразок. І у відповідний спосіб утворює належний баланс, заповнюючи психологічні лакуни історичною міфологією. Цього вимагають закони гармонії, які забезпечують життєдіяльність нації. Аналізуючи тенденції відновлення структур національної пам'яті, варто визнати, що загальний процес звернення до минулого виявляє себе в очікуванні ще не висловлених, проте реально існуючих в природі людського буття настроїв, відчуттів. Як зазначає О. Копиленко, «щоб упевнено крокувати у майбутнє, необхідно все-таки визначитися з нашим «непередбачуваним минулим». Звичайно, вкрай цікаво знати, чи був насправді стародавній Київ центром «великого арійського пасма» або чи існувало міфічне золото Полуботка, проте з погляду реального «народногосподарського» ефекту найважливіше розібратися з тим, що майже кожен з нас носить у своїй пам'яті...» [18]. У зв'язку із цим постає питання про можливі варіації матеріалізації фреймів, що зберігаються в пам'яті. Відомо: переважна більшість таких фреймів історично пов'язана із реально існуючими об'єктами, що відіграють роль комунікаторів асоціацій, матеріалізації спогадів тощо.

Доречним на цьому тлі вбачається підхід, що його запропонував П. Нора у вигляді класифікації «місць пам'яті», а саме:

- топографічні (архіви, бібліотеки, музеї);
- монументальні (цвинтарі, архітектурні споруди);
- символічні (тематичні церемонії, паломництва);
- функціональні (підручники, автобіографії, мемуари) [19].

Природно, до певної міри зазначена схема є не лише хрестоматійною, а й такою, що передбачає велику комбінаторність об'єктів, коли, скажімо, монументальні об'єкти поглинаються функціональними, а символічні за певних обставин набувають статусу монументальних тощо. При цьому стає зрозумілим, що будь-який класифікатор національної пам'яті залишається до певної міри умовним, оскільки сама природа матеріалізації таких об'єктів динамічна та багатоконтурна. Передовсім саме носії пам'яті є еволюційними, так само, як і їх супровід, що може поглинатися часом.

На нашу думку, фрейдистська інтерпретація процесу забуття, адаптована до загальних тенденцій функціонування національної пам'яті, багато у чому утримується на рівні прикладних аналогій через управлінський аспект історичної амнезії. Іншими словами, регуляторна функція управління інформаційними масивами чи фактографічними джерелами пам'яті може реалізувати, як зазначалося вище, інструментаріями політики забуття. Питання полягає в тому, з якою метою це робиться. Зводить це до спроб максимального унеможливлення історичних дискредитацій видається недоцільним принаймні з двох причин. По-перше, будь-яка національна пам'ять має тезаурус недовіри. А персоналізованим він може бути по-різному, в залежності від панівного суб'єкта інтерпретатора подій. Через це в основі історичної амнезії перебувають не власне факти, а їхні інтерпретації. По-друге, важливо, на наш погляд, саме процес забуття розглядати як тенденцію згасання місткості джерел. Це напряму залежить вже від рівня фіксації та наступного документування ключових носіїв національної пам'яті.

Вивчення джерел формування національної пам'яті переважно ґрунтується на методах культурної антропології, що запропонувала нові способи дослідження соціальних уявлень та привернула увагу до форм їхньої матеріалізації. Такий підхід дозволяє долучити до аспектів вивчення пам'яті традиції, ритуали, фольклор і взагалі будь-яку колективну творчість. Завдячуючи цьому, зокрема, за останні десятиліття в Україні почали активно розроблятися такі теми, як «символіка свят», «регіональна історія», «вербальна пам'ять» тощо. Набула свого розвитку доволі ак-

тивна практика, пов'язана із вивченням «місць пам'яті»: штучних чи природних просторових об'єктів, що нагадують чи символізують минуле та підтримують культурологічну наступність.

Помітним явищем пошуку умиротворення національної пам'яті стає релігійність, що набуває ознак не без допомоги самої влади ритуальності. «Релігійне відродження» виявляє себе у релігійній спадковості, сакральному поверненні до духовних витоків українства. З іншого боку, дефіцитарність релігійних сюжетів в історичній пам'яті та, відповідно, недостатні знання традиційних релігійних форм призводять до зростання так званої «неорелігійності», що втілюється у створенні нових релігійних культів, а також у поширенні еkleктичних релігійних уявлень. Можливо, «справжнім законом суспільства є або звичай, або релігія. Будь-яка спроба встановити закон суспільства, обминаючи ці висхідні, визначальні аспекти, неправомірна, нелогічна» [20].

Таким чином, незважаючи на різновекторність тенденції «релігійного відродження», варто визнати, що даний процес сприяє актуалізації архетипів національної пам'яті, пов'язаних із традиційною релігійністю. Це виявляється як у відновленні традиційних релігійних форм, так і у різних конфігураціях релігійного протесту, та підтверджує схильність населення України до відновлення соціально-духовних стосунків, що вкарбовані у скрижаль національної пам'яті.

Важливим напрямом сублимації таких тенденцій є прагнення людини до інтелектуального та духовного наближення до сакральних символів, якими є нерухомі об'єкти, що складають «Звід пам'яток історії та культури України». Вони є усталеними носіями національної пам'яті. Зрозуміло, що пам'ятки історії та культури є важливим підтвердженням етнокультурної самобутності кожної нації. Їх автентичність – головна ознака історико-культурної і пізнавальної цінності. У цьому плані доречно згадати і світовий досвід, котрий вчить, що серед об'єктів національної пам'яті «можна виділити історичні місця, історичні міста, стародавні міські квартали, села й невеликі селища, а також однорідні монументальні ансамблі, беручи при цьому до уваги, що пам'ятки, як правило, треба ретельно зберігати в усій цілісності» [21]. Із врахуванням зазначеної обставини важливим в контексті еволюції

матеріальних носіїв національної пам'яті є твердження, що його формулює Р. Бондаренко: «...основою формування і змін історичного середовища є людина, її діяльність. Вона постійно взаємодіє з оточенням, примножує предметно-просторове поновлення; й, таким чином, навколишнє середовище загалом не залишається без змін у часі, а постійно змінюється до потреб суспільства» [22]. Із зазначеної тези випливає вкрай важлива тема, що є злободенною для з'ясування мотивацій прагматичної корекції матеріальних носіїв національної пам'яті. Справа в тім, що приватний капітал виступає активним гравцем на теренах перерозподілу матеріальних цінностей, відношення яких до сакральних символів може до певної міри ускладнити їх збереження та призвести до їх знищення. Сучасна історія міст і сіл України містить чимало красномовних прикладів руйнівної агресії підприємливих забудовників.

У такій ситуації посилення на захисні норми Державного реєстру нерухомих пам'яток України складають лише хронологію публічного занепокоєння долею об'єктів історично-культурної спадщини, яке час від часу озвучують народні депутати з парламентської трибуни [23].

Акцентування уваги громадян України на проблемі збереження історичної спадщини як у безпосередніх формах апеляції до складових національної пам'яті, так і в опосередкованих варіаціях (загроза благоустрою, дискомфортність перепланувань територій тощо) неминуче виводить рівень артикуляції соціального занепокоєння на осмислення засад невмирущих символів минулого. Відомо, що часто законами починають цікавитися тоді, коли їх починають порушувати. Схожею видається ситуація із історичними нерухомими пам'ятками. Відповідна інформація поширюється переважно засобами масової комунікації. В принципі ЗМІ можна розглядати в контексті популяризатора знань про минуле. За даними американських дослідників, панівним джерелом історичної пам'яті є телебачення [24]. В принципі наближається до такого вимірювання й аудиторія України, зокрема, в частині маніпулятивної пропаганди ціннісних орієнтацій з метою приватизації, перепрофілювання та знеособлення історичних пам'яток. Як зазначено в звіті європейської дослідницької асоціації, у 2011 р. помітно зросла увага ЗМІ до численних фактів корупції в Ук-

раїні [25]. Водночас порівняльний аналіз сюжетів відповідної тематики розкриває ретельно продуману політику деномінації тих історичних об'єктів, які становлять комерційний інтерес і можуть бути дереєстровані в масовій свідомості. Сумнозвісні тези про «втрату автентичності», «кон'юнктурність», «фрагментарність», «надуманість» тощо поширюються в інформаційному просторі із врахуванням психологічної свідомості людини, яка природно схильна не тільки до створення міфів, а й до сакральних розчарувань. Як зауважує П. Рікер, «світ міфів... є світом неспокоїним, непримиреним; міфи ніколи не припиняли боротьби між собою; кожен міф – іконоборотьба по відношенню до іншого міфу» [26]. Однозначність такого твердження, природно, є уніфікованою, що має перспективи на варіативність із певними застереженнями. Проте в принципі висловлена теза доречна щодо обґрунтування певного автономного існування міфологізованих образів у свідомості людини.

Однакові образи в національній пам'яті українців можуть антогонізувати. Ми знаємо, які факти політичної історії України чи персоналії національної пам'яті складають зміст політичної конфліктології. І це вже є проблемою комунікативної складової політичної системи України. Важливо зазначити, що останнім часом влада на нормативно-правовому рівні окреслює окремі події історичного минулого за принципом знакових дат.

В цілому така тенденція відбиває процес популяризації національної пам'яті. Відтак зростає конструктивна функція календарних видань, котрі до певної міри виступають джерелом відповідних ініціатив. Однак зазначений стан справ окреслює важливу обставину, пов'язану із поширенням сюжетів національної пам'яті. Йдеться про хронологічну пропорційність пам'ятних дат. Її дисбаланс, зокрема, пояснюється твердженням Є. Приходько та С. Лебедевої відносно дії закону часу пізнання, котре рухається нерівномірно завдяки пам'яті, що конденсує інформацію: «Іншими словами, по мірі зростання обсягу інформації час уповільнюється..., за один і той самий відрізок календарного часу люди сучасної епохи «проживають» значно більше, ніж століття тому» [27]. Для національної пам'яті українців це може означати «перезавантаження» пам'яті за допомогою порівняльного аналізу

із стандартами життя західних демократій, які імпортують в Україну матриці «космополітичної пам'яті».

Отже, не тільки забезпечуючи, а й прискорюючи процес наступності історичного розвитку, національна пам'ять все ж таки має забезпечити формування, функціонування та інтенсивність історичного пізнання. Таким чином, в течіях інформації, що циркулює в системі суспільства, важливо враховувати також інформацію, що містить історичні аналогії, оскільки саме вона поєднує усі три часові проєкції соціуму, а саме: родове минуле, видову сучасність, очікуване майбутнє. Для нинішнього українства в широкому розумінні як громадянської спільноти конче важливо сприймати й використовувати національну пам'ять саме як державотворчу рушійну силу. Адже наша пам'ять – джерело історичної свідомості, що концептуалізує зв'язок між трьома зазначеними станами часу. І тому якість оцінок минулого багато у чому залежатиме від теперішнього погляду так само, як і майбутнє від сакральних істин животворчого досвіду національної пам'яті України.

Список використаних джерел

1. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2. – С. 26.
2. Кримський С. Під сигнатурою Софії. – К., 2008. – С. 354.
3. Нариси української популярної культури / За ред. О. Гриценка. – К., 1998. – С. 344, 346.
4. Кононенко П. Українська національна ідея. Проблеми методології // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 7.
5. Цит. за: Савельєва И.М., Полетаев А.В. Знание о прошлом: теория и история. – В 2 т. – Т. 2. – СПб., 2006. – С. 389.
6. Соколова М.В. Что такое историческая память // <http://pish.ru/articles/articles2008/142>.
7. Репина Л.П. Историческая память и современная историография // Новая и новейшая история. – 2004. – № 5. – С. 42.
8. Левенець Ю., Смолий В. Парадокси історичного пізнання // Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. – К., 2007. – С. 14.
9. Баддлі А., Айзенк М., Андерсон М. Память / Пер. с англ. под ред. Т.Н. Резниковой. – СПб., 2011. – С. 194–195.
10. Сищук О. 20 років незалежності: робити висновки та йти вперед // Віче. – 2011. – № 15–16. – С. 2–12.

11. *Ляшенко А.* Историческая память украинцев: точки сближения и разрыва. Часть 1. Исторические личности // <http://www.rb.com.ua/rus/analitics/socuum/7284>.
12. *Солдатенко В.Ф.* Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К., 2007. – С. 5.
13. *Александр Дюков:* «Ни одно общество в мире не может обойтись без своей «политики памяти» // http://www.historyfoundation.ru/media_item.php.
14. Викл. за: Баддлі А., Айзенк М., Андерсон М. – Зазн. праця – С. 210.
15. Див.: *Мегили А.* Историческая эпистемология / Пер. с англ. Кухарцевой М., Катаева В., Тимонина В. – М., 2007. – С. 21.
16. *Рудич Ф.* Політичний режим і народовладдя: методологічний контекст // Віче. – 2011. – № 18. – С. 22.
17. *Філіпчук Т.* Українська культура та громадянськість // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 148–199.
18. *Копиленко О.Л.* По лінії всеукраїнських інтересів (корені і досвід української державності). – К., 2010. – С. 49.
19. Викл. за: Савельєва І.М., Полетаєв А. В. – Зазн. праця. – С. 422.
20. *Каддафі М.* Зелена книга. – К., 2003. – С. 51.
21. Див.: Рекомендація із збереження і сучасної ролі історичних ансамблів // Охорона культурної спадщини. – Зб. міжнар. док-тів. – К., 2002. – С. 43.
22. *Бондаренко Р.І.* Термінологічні й методологічні проблеми пам'яткоохоронної діяльності (архітектурний та містобудівний аспекти) // Український історичний журнал. – 2009. – № 4. – С. 177.
23. Див.: Восьма сесія Верховної Ради України шостого скликання: стеног. звіт // Бюлетень № 10. – К., 2011. – С. 37–38.
24. *Савельєва І.М., Полетаєв А.В.* Зазн. праця. – С. 423.
25. Див.: Стан корупції в Україні: порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень (2007–2009, 2011). – Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2011. – С. 7.
26. *Рикёр П.* Конфликт интерпретаций / Пер. с франц. И. Вдовиной. – М., 2002. – С. 366.
27. *Приходько Е.А., Лебедева С.О.* Историческая память и историческое сознание // www.gramota.net/materials/3/2010/1.

Ганжуров Ю.С. К вопросу актуализации концептов национальной памяти

Раскрываются составляющие понятия «национальная память» как державообразующей категории. Актуализируются основные формы артикуляции этого явления в социальных действиях и психологических мотивациях его носителей. Рассматриваются особенности формирования информационных балансов национальной памяти и психологические факторы ее функционирования.

Ключевые слова: национальная память, историческое сознание, политика памяти, историческая амнезия, реконструкция прошлого.

Ganzhurov, Y.S. To the question of actualization of concept of national memory

The article divulges components of «national memory» concept as state-building category. The basic forms of articulation of this phenomenon in social actions and psychological motivations of its carriers are staticized. Features of information formation of national memory balance and psychological factors of its functioning are considered.

Key words: national memory, historical awareness, policy of memory, historical amnesia, reconstruction of the past.